

TEMEL NİTELİKLERİYLE 1961 VE 1982 ANAYASALARI (KARŞILAŞTIRMALI)

Prof. Dr. Mümtaz SOYSAL*

Sayın Başkan, Sayın Konuklar,

Yarım saatlik bir süre içinde iki anayasayı karşılaştırmak, hem de bunu «Temel Haklar ve Özgürlükler», «Yürütme Görevi ve Yetkisi», «Anayasa Yargısı», «Güçler Ayrılığı» gibi başka konuşmacılara ayrılmış konuları tekrarlamadan, o konuşmacıların haklarına saygılı kalarak yapabilmek başlıbaşına bir akrobasi-dir. Daha önce açılış sırasında söylenmiş olan sözleri de göz-önünde tutarak, bu hüneri göstermeğe çalışacağım.

İki anayasanın temel niteliklerini gözden geçirmek, anayasaları teker teker ele alarak sırayla özetlemek biçiminde de yapılabilirdi. Ancak, hem zamandan tasarruf etmek, hem de anlamlı noktaları daha iyi vurgulayabilmek için başka bir yol izlemek daha elverişli olabilir: nitelikleri ayrı ayrı ele alarak, her iki anayasada birbirine benzeyen ve benzemeyen yanları belirtmek.

Önce, benzeyen yanlar.

Birincisi, her iki anayasa da olağanüstü olayların ardından gelen olağanüstü dönemlerin ürünüdür: 1961 Anayasası 27 Mayıs'ın, 1982 Anayasası da 12 Eylül'ün. Bu bakımdan her ikisi de o günlerin öncesindeki durumlara tepki niteliği taşır.

İkincisi, anayasaların yapılış tarzları da birbirine benzer. Her ikisi de seçimden çıkmamış birer mecliste yapıp halkoylaşmasına sunulmuştur. «Kurucu Meclis»lerin bir kanadında olağanüstü dönemi başlatanlar yer almakta, öbür kanadı ise genel oya dayalı bir seçimden gelmeyen ve daha çok «danışma» kuruluşu niteliğini taşıyan bir meclis oluşturmaktadır. Elbette, birincisindeki Kurucu Meclis içinde yer alan «Temsilciler Meclisi»nin durumu ile ikincisindeki «Danışma Meclisi»nin durumu arasın-

(*) A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi.

da bir takım başlıklar var. Fakat, bunlar temeldeki benzerliği ortadan kaldırmıyor. Bu noktada olsa olsa şu söylenebilir: Her iki anayasa da ülkedeki örgütlenmiş siyasal güçlerin, daha açık bir deyişle siyasal partilerin doğrudan doğruya katkısı olmadan yapılmışsa da, birincisinde siyasal partiler «kısmen» diyebileceğimiz bir dışta bırakışın konusudurlar. İkincisinde ise, bütün partiler dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla, partiler-ötesi bir anayasa yapış tarzıyla karşı karşıyayız. Fakat, arada bir nüans var: Birincisinde özellikle bir partinin etkisi açıkça görüldüğü halde, ikincisinde doğrudan doğruya bir parti etkisinden söz edilemez. Ama, yine de, bu nüansa karşın, «partiler dışında yapılmış olmak» her iki anayasayı da birbirine benzeten bir özellik olmaktadır.

Üçüncü benzerlik, sistematik bakımındandır. Her ikisinin de temel yapısı, «başlangıç, genel esaslar, temel haklar ve ödevler, devletin temel kuruluşu, geçici hükümler ve son hükümler» biçimindeki sıralanışıyla birbirinin aynı.

Dördüncüsü, 1961 ve 1982 Anayasalarının, Türk anayasa geleneğinde daha önce rastlanmayan bir yaklaşımla, dar anlamda anayasa ve hukuk dışı sayılabilecek toplum konularını da kapsamları içine almaları, bu yoldan konuların ya da sorunların çözümüne yön vermek isteyişleridir. Hem 1961, hem de 1982 Anayasasında kalkınma yöntemine, kooperatifçiliğin geliştirilmesine, planlamaya, doğal kaynakların aranmasına ve işletilmesine, ormanların korunmasına ilişkin olan ve başka anayasalarda çoğu zaman benzerine rastlanmayan hükümler bulunuyor. 1982 Anayasası'nda, 1961'dekinden de öteye, piyasaların denetimi, orman köylerinin gözetilmesi, tüketicinin, esnafın ve sanatkarların korunması gibi ekonomik ve sosyal sorunlar da anayasa ile yönlendirilmeğe çalışılmaktadır. Genellikle, klâsik anayasa hukukunda böyle bir yaklaşım yoktur. Ama, bizim toplumumuzda, anayasalar zamanla insanların gözünde kendi görevlerini ve işlevlerini aşan bir ağırlık kazandıkları için, halk yığınlarındaki bütün beklentiler anayasa maddelerine dönüştürülmeğe, anayasa hükümleriyle çözülmeye, daha doğrusu çözülmeye başlanmıştır.

İki anayasa arasındaki beşinci bir benzerlik, metin olarak hayli uzun ve geniş tutulmuş olmalarıdır. Genellikle yasalarla ve içtüzüklerle düzenlenebilecek olan konular anayasa hükümleri durumuna getirilmiştir.

Bu niçin böyledir?

Böyle bir sorudan başlayarak, aradaki benzerlikleri bırakıp başkalarına geçmek kolay olacak.

Temel başkalık, ilk bakışta benzerlik olarak gözükken bir özellikten kaynaklanıyor. Çünkü, her iki anayasa da daha önce yaşanmış olaylara, daha önceki dönemlere bir tepki niteliğindedir ama, tepkinin kaynaklandığı durumlar ve yarattığı sonuçlar farklıdır. Bir bakıma, bütün toplumların anayasaları tepki niteliği taşır. Ama, anayasaların sağlam olabilmeleri için, tepkinin daha önce olupbitenlere doğru bir teşhisten kalkıp yine doğru tahlillerle doğru çözümlere yönelmesi gerekir. Olupbitenlere yanlış teşhis konmuş ve yanlış çözümlere varılmışsa, anayasalar ister istemez başka tepkilerin ve dolayısıyla başka anayasaların ortaya çıkmasına yolaçabilir.

Bu bakımdan, 1961 ve 1982 Anayasaları'nın nelerin tepkisi olduğunu iyi saptayıp bunlardan bir takım sonuçlar çıkarmak konunun daha iyi aydınlanmasına yardımcı olabilir.

1960'a gelinceye kadar, 1921 ve 1924 Anayasaları'ndan geçen Türk anayasa geleneğinde dikkati çeken bir özellik var: Anayasaların yapılışı sırasında genellikle dünyanın her yerinde aranan «denge» konusu Türk anayasa geleneğinde bir yana bırakılmış, iktidarı sınırlamak kaygısı yerine bütüncü bir egemenlik anlayışıyla tek bir organa, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ağırlık verilerek o organ ulus egemenliğinin «yegâne ve hakiki mümessili» sayılmıştır. Meclis'in ulusal egemenlik bakımından tek ve gerçek temsilci sayılması, ulusal iradenin parlamento çoğunluğuyla karışmasına, daha doğrusu iktidar çoğunluğunun kendisini ulusal iradeyle bütünleştirmesine yol açmıştır. 27 Mayıs 1960 öncesindeki durumun temel niteliği budur. 1961 Anayasası ise, böylesine bir bütüncü egemenlik anlayışına tepkidir.

Bu açıdan bakılınca, 1961 Anayasası belki daha önceki Türk anayasalarına göre daha demokratik sayılmayabilir. Çünkü o Anayasa genel oydan çıkan gücü dengelemeğe, onun karşısına daha çoğulcu bir toplum anlayışı getirmeğe, meclis çoğunluğuna dayalı iktidarın gücünü daha özgürlükçü bir toplum anlayışıyla sınırlamağa yönelmektedir. 1961 Anayasası bu bakımdan yapımçılarınin zihinlerindeki ideal bir düzenini yansıtmakta, getirdiği kurumların ve kuralların bu ideal düzeni gerçekleştirmeğe yeteceğine, bu konudaki beklentileri karşılayacağına inanılmaktadır. Bir benzetme yapmak gerekirse, 1961 Anayasası

çok zarif fakat zayıf sütunlar üzerinde duran, bu zayıf sütunları sağlam temeller üzerine oturtabilmek için kendi betonunu kendi döken çok güzel bir çatıya benzettebilir. İdeal bir çatı yaratılmış, güzel sütunlar dikilmiş, fakat bu sütunların sağlamlığı temellerine dökülecek betondan beklenmiştir. Belki de 1961 Anayasasını yapanların gözden uzak tuttıkları, hakkında aşırı iyimserliğe kapıldıkları nokta şudur: Bir özgürlükler düzeni kurmak, hattâ bu özgürlükler düzeninde insanın kendi maddî ve manevî varlığını geliştirebileceğini düşünmek, aynı düzenin toplumdaki bütün bireyler tarafından mutlaka aynı amaçlara yönelik olarak kullanılacağı anlamına gelmeyebilir. Herkesin bu bilinci göstereceğini, bilinçle birlikte gerekli sorumluluğu taşıyacağını düşünmek belki fazla iyimserlik olmuştur. 1961 Anayasası'nın temelinde böyle iyimser bir beklenti yatar. Örneğin, sendikacı, toplu sözleşmeli, grevli bir çalışma düzeni kurmak, Türkiye'deki işçi hareketinin bütün bunları gereken biçimde, gereken sorumluluklarla, kendi kendini yüceltici, bilinçlendirici yollardan kullanacağı yolunda iyimser bir beklentiden kaynaklanmaktadır. Özerk kurumlar kurmak, üniversitesiyle, radyo ve televizyonuyla, toplumca bu kurumlardan beklenenlerin yerine getirileceği konusunda bir başka iyimserliği yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, kamu fonlarının gerçekten bilimsel bir öğretim sistemi, gerçekten tarafsız bir iletişim sistemi yaratacağı, özerkliğinin bu yolda kullanılacağı umulmaktadır. Başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yargı organlarından beklenen de, iktidarların etkilerinden uzak, ama toplumun özlemlerine yakın bir adalet anlayışıdır.

Ne var ki, 1961 Anayasası'nın en büyük talihsizliği, uygulanış süresinin, yani 19 yıllık bir dönemin, çok büyük bir kısmında kendisine yürekten inanmamış iktidarlar eline düşmüş olmasıdır. Bu iktidarlar, Anayasadaki beklentilerin toplumca da benimsenmesi gereken beklentiler olduğuna inanmış değillerdir. Bu durum, Anayasanın kendi içinde ve toplumda acı, olmaması gereken bir gerilim yaratmıştır. Şöyle bir gerilim: Anayasa'yı yapmış olanlar ya da Anayasayı beğenenler Anayasada bu beklentileri görürken, Anayasanın yapılışına katılmamış olanlar ya da Anayasayı beğenmeyenler bütün olupbitenlerden ve kendi başarısızlıklarından onu sorumlu tutmağa başlamışlardır. Bazı güçlerin Anayasa yapılırken dışlanmış olması daha sonraki Anayasa gerilimlerinin de tohumunu ekmıştır.

Olayların 12 Eylül 1980 öncesinde hangi noktaya geldiğini biliyoruz. Türkiye'deki anarşinin yaratılmasından 1961 Anayasasının doğrudan doğruya sorumlu olup olmadığı sorusu ve başka etkenlerin bu durumdaki payı Türk hukuk tarihinde uzun bir süre tartışılacaktır. Ama, açıkça belli olan bir görüntü var: Anayasa, kendi içindeki bütün o idealist beklentilerle böyle bir durumu karşılamaya hazırlıksızdır ve kendini birdenbire hiç öngörmediği bir ortamın içinde bulmuştur. Tartışmalarda genellikle şu görüşler öne sürülmekteydi: Bazıları, özellikle iktidarda bulunanlar, «Bu Anayasa ile bu toplum yönetilmez» diyordu. Buna karşılık, bazıları da iktidarların Anayasadaki özgürlükler ve özellikle çoğulcu toplum düzeni bakımından uğradıkları başarısızlıkları, başvurdukları baskıları yine Anayasayı kullanarak abartılmış bir biçimde ortaya koyuyorlardı. Böylece, başarısızlıklar ya da başarılar hep Anayasaya göre ölçülmeğe, hatta; Anayasaya bağlanmaya başlandı, Anayasa bir siyasal çekişme konusu oldu.

Aslında bir ortak uzlaşma metni olması gereken Anayasanın düpedüz çekişme konusu olması demek, «toplum sözleşmesi» niteliğini yitirmesi demektir. Bu arada önemli bir olay yaşandı Türkiye'de, şimdi unutmaya başladığımız önemli bir olay: 1989 yılında, devletin kendi görevlileri ve bu arada Anayasayı korumakla görevli olanlar ülkenin işlerini yine aynı Anayasaya göre yürütmekle görevli bulunan bir hükümetin davranışlarını protesto etmek için bir «Anayasa Yürüyüşü» yapmak gereğini duydular. Anayasa, kendi bekçileri arasında bile böylesine bir tartışma konusu haline gelmişti. Elbette, kendi uygulayıcıları arasında tartışılan ve bu tartışmalar ortasında uygulanmaya çalışılan bir Anayasa kendi dışındaki nedenlerle anarşi içine yuvarlanmış olan bir toplumun sorunlarını çözmekte yetersiz kalıyordu. Daha doğrusu, başka açılardan ortaya çıkan yetersizlikler Anayasaya yüklenmekteydi.

Herhalde, Anayasanın bu durumu aşabilmesi ve yetersizlikler konusunda bir bahane olarak kullanılmaktan kurtarılabilmesi için yapılabilecek bazı düzeltmeler olabirdi. Ama, geçmişte bunlar pek az tartışıldı. Kimimiz, Anayasayı toptan değiştirmeksizin, yalnızca yürütmeyi güçlendirerek, ona birtakım yetkiler vererek Anayasa düzenini ayakta tutmanın mümkün olduğunu savunmuşuzdur. Şimdi, geriye doğru bakıldığında, toptan bir anayasa değişikliğini kaçınılmaz kılan başlıca etkenin Anayasayı kendi bekçileri arasında bile tartışma konusu ha-

line getiren bir durum olduğu daha iyi anlaşılıyor. Bilimsel ya da kişisel bir yaklaşımla, «Anayasayı değiştirmeye hiç gerek yoktu» denilebilecek koşullarda bile, aynı bilimsel ya da kişisel yaklaşım toplumun bütünüyle ilgili bir gözlemde bulunmaktan insanları alıkoymamalı. 12 Eylül 1980 öncesinin toplumu bakımından yapılabilecek gözlem de şuydu: 1961 Anayasası, çok kişinin gözünde, «kendi beklileri bile onu tartışmağa başladıkları için» durumları karşılayamaz, sorunları çözemez sayılmaktaydı. 1982 Anayasası böyle bir değerlendirmeden doğan beklentiye, yani toplumun büyük çoğunluğunca «durumları karşılayamaz, sorunları çözemez» sayılan bir Anayasanın değiştirilmesi beklentisine bir yanıt olmaktadır.

Bu bakımdan, 1982 Anayasasının neye tepki olduğunu, tam olarak hangi beklentiye yanıt vermeğe çalıştığını yine objektif bir biçimde ortaya koymak gerekir. Çünkü, nasıl 1961 Anayasası bir meclis çoğunluğunun kendisini ulusal iradeyle bütünleştirip toplumun bazı kesimlerini ezmeğe kalkışmasına bir tepkiyse, 1982 Anayasası da daha önceki Anayasanın toplumda yarattığı bir beklentinin yanıtıdır.

Bu beklenti, otorite beklentisidir. Onun içindir ki, 1982 Anayasası herşeyden önce otoriteyi vurgulayan bir anayasadır.

Tabii, otoriteyi vurgulamış olması 1982 Anayasasının bir başka temel özelliğini de doğuruyor: yürütmenin güçlendirilmesi.

Yürütmenin güçlendirilmesi elbette yalnız yürütme organının güçlendirilmesi biçiminde ortaya çıkmış değildir. 1982 Anayasasında Fransızların «rasyonelleştirilmiş parlamentarizm» dedikleri, parlamentonun çalışmasını «rasyonelize» eden, çabuklaştırıp verimilleştiren hükümler de var. Dolayısıyla, yürütmenin güçlendirilmesi biraz da yasamanın işlek hale getirilmesiyle sağlanmak istenmiştir. Yasama sürecinin kısaltılmış olması, yasama organının tek meclise indirilmesi, dönemin uzatılması ve böylece parlamentoya dayalı hükümetlere daha uzun bir çalışma süresinin tanınması, grup yetkilerindeki değişiklikler yoluyla olur olmaz muhalefet engellemelerinin önlenmesi, toplantı yeter sayısının üçte bire indirilişi gibi parlamento çalışmasını çabuklaştıran ve kolaylaştıran yeni çözümler yürütmeyi güçlendiren yaklaşımın değişik yönleridir.

Yürütmeyi güçlendirmede, «kanun hükmünde kararname» konusu gibi başka konuşmacıların dokunacakları konular di-

şimdi asıl dikkati çeken ve aynı zamanda belli de 1982 Anayasasının en belirgin özelliğidir. Özetle bu nokta, cumhurbaşkanının güçlendirilmesidir. Cumhurbaşkanlığı, 1982 Anayasasıyla, en başta şemaya ve yapıya ilişkin yetkiler olmak üzere yeni yetkilerle donatılmıştır. Yetkilerin bir bölümü eski Anayasadan devralınmış yetkiler. Örneğin, başbakanın, bakanların atanması, genelkurmay başkanının, Askeri Yargıyı üyelerinin atanması gibi yetkiler eski Anayasada da var. Fakat, Örneğin Devlet Denetleme Kurulu üyelerinin, Yüksek Öğretim Kurulu üyeleriyle rektörlerin, Anayasa Mahkemesi üyelerinin, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin atanması gibi özellikle devlet içindeki çok çeşitli organlara çok sayıda üyelerin atanmasına getirme bakımından Cumhurbaşkanını son derece önemli bir organ durumuna getirmektedir.

Cumhurbaşkanına bunların dışında yeni yetkiler de verilmiştir. Örneğin Anayasa değişikliklerini halkoyuna sunma yetkisi, belirli koşullar ortaya çıkınca zaman geçireli yenileme yetkisi ve çok daha önemli olarak, kendi başkanlığında toplanacak bir Bakanlar Kurulunda sükunetle ya da olağan üslup halinde edip özgürlükleri kesilmeden kararın hükmünde kararname çıkarabilme yetkisi. Cumhurbaşkanına tanınan yeni yetkiler, 1982 Anayasasının 104. maddesi bu bakımdan uzun bir liste getiriyor. Fakat bu liste aynı zamanda bir sorunu da birlikte yaratıyor gibi gözükmektedir. Çünkü, bir yandan yeni Anayasının 105. maddesi, eski Anayasada olduğu gibi, Cumhurbaşkanının alacağı bütün kararlara, Anayasada ve yasalarda ayrıca belirtilmedikçe, Başbakan ve sorumlu bir bakanın imza koyması koşulunu getirmekte ve bunu cumhurbaşkanının, sorumsuzluğundan doğan bir durum saymakta. Fakat bir yandan da 104. maddede sayılmış olan yetkilerden hangilerinin böylece ortak bir sorumlulukla kullanılacağı Anayasanın hiçbir maddesinde belirtilmemektedir.

Cumhurbaşkanlarına bu çeşit yetkiler veren yaklaşımlar başka anayasalarda da vardır. Ama, o anayasalarda hangi yetkilerin Cumhurbaşkanınca yalnız başına, hangi yetkilerin de ortaklaşa sorumlulukla kullanılacağı açıkça belirtilir. 1982 Anayasası böyle bir açıklık getirmediği için, bu noktada ileride sorun yaratılabilir. Çünkü, bu yetkilerden bazıları ister istemez hükümet sorumluluğuna giren alanlara doğru kayma eğilimi göstermektedir. O zaman, cumhurbaşkanlığı makamı ile hükümet arasında belirli bir gerilimin ortaya çıkması da kaçınılmazdır.

Cumhurbaşkanı dışındaki organlar bakımından Anayasa Mahkemesine başvurma yolları 1962 Anayasasıyla hayli daraltılmıştır. Meclis içinde ancak ana muhalefet partisi ile iktidar partisi ya da, eğer çok partili bir iktidar söz konusuysa, en büyük iktidar partisi ve biraraya gelebilecek 80 milletvekili bu hakka sahip. Oysa cumhurbaşkanı böyle bir başvuruyu her zaman yapabilir.

1962 Anayasasının bu yaklaşımı, yani yürütmenin türlü yollardan güçlendirilip daha etkili duruma getirilmesi, hem Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları, hem de dünyadaki genel eğilimi düşündürmektedir. Son derece sağlıklı bir yaklaşım olarak görülebilir. Çünkü, yürütmenin güçlenmesi bütün dünya anayasalarında görülen ve devlet görevlerinin artmasıyla birlikte çağımızın zorunlu olduğu bir yaklaşımdır.

Yalnız, bu güçlendirişin otorite ile özgürlük arasında kurulmuş dengeleri çok fazla bozmadan gerçekleştirilmesi de çağın bir başka gereğidir. 1962 Anayasası ise, yürütmeyi güçlendirirken bir başka şeyi de mutlaka yapması gereken bir değişiklik ya da mutlaka değiştirilmesi gereken bir zorunluluk olarak görmüştür: özgürlükler ve haklar düzeninin sınırlanması ve bu alandaki yetkilerin yasamadan yürütmeye doğru kayması. Acaba bu ikisinin birden yapılması, yani hem yürütmenin güçlendirilmesi ve hem de özgürlükler düzenine yeni sınırlamaların getirilmesi ne derece sağlıklı bir toplum yaratabilir?

Bu konuda şunu söylemek mümkün: 1961 Anayasasının kademeli, her özgürlüğe göre farklılaştırılmış ve hayli titiz düzenlenmiş sınırlama yaklaşımı Anayasanın temelinde yatan özgürlük felsefesiyle tutarlıdır. O kadar tutarlıdır ki, 1971-1973 döneminde yapılan Anayasa değişiklikleri bu temel felsefenin yanında biraz yapay kalmakta, ona ters düşmektedir. 1962 Anayasası bu yaklaşımı tersine çevirmiştir: devletin temeli özgürlük değil, otoritedir. 1961 Anayasası temel olarak özgürlüğü alıp otoriteye buna bağlı, bunu sağlamaya yönelik bir işlev verdiği halde 1962 Anayasası öne otoriteyi, yani devleti ve kamunun genel çıkarını koyup kişinin haklarını ve özgürlüklerini bu önceliğe göre, onun bir işlevi olarak düzenlemeyi amaçlamaktadır.

Bu iki yaklaşım birbirinden çok farklı yaklaşımlardır. Ancak ikisinin de birleşebilecekleri bir nokta var.

Bu noktayı bulabilmek için şöyle düşünmek gerekir: 1962 Anayasası, yapılışının son aşamasında, bütün anayasaların ol-

ması gereken bir biçimde bir toplum sözleşmesi niteliği kazanmıştır. Halkoylaması sonuçlarını beğenelim beğenmeyelim, Anayasaya olumlu oy vermiş olalım olmayalım, karşı oy verenleri de kapsayacak biçimde artık bütün toplumun ortak sözleşmesi olmuştur. Can alıcı nokta, Anayasanın böyle kalabilmesi, yani bir toplum sözleşmesi niteliğini saklı tutabilmesi için ne-lerin gerekli olduğu, nelere dikkat etmek gerektiğidir. Bu ise, büyük ölçüde, geçmişten alınabilecek derslere bağlı. 1961 Anayasasının vaktiyle bazılarınca ifade edildiği gibi bu toplum için -fıks- sayılabilecek bir otorite - özgürlük dengesi getirdiği, gerçekte sağlanması kolay olmayan, ama topluma muflaka kazandırılması gereken bir özgürlükler düzeni kurmak istediği, fakat aynı konuda toplumun ilerisinde kaldığı söylenebilir ve bu bakımdan toplumun sorumluluklarına ilişkin olarak pek gerçekçi sayılmayacak beklentiler içine girerdi Bari sürülebilir. 1961 Anayasasının ayakta kalabilmesi için iki koşulun mutlaka yerine getirilmesi gerekiyordu: Birincisi, eğer özgürlükle otorite arasında özgürlüğün ağır bastığı bir ilişki kurulmuşsa, özgürlükten yararlanacak olanların aynı zamanda ona sahip çıkabilecek bir bilinçle erişmeleri ve onu koruyabilecek bir güç oluşturmaları zorunluymuştu. İkincisi, özgürlükten yararlananların ilişkideki diğer yanı, devlet ve kamu unsurunu daima akıllarında tutabilecek bir sorumluluk düzeyine erişmeleriydi.

Bunların ikisi de olmadı.

Birincisi, özellikle özgürlüklere sahip çıkacak toplum güçlerinin oluşturulması bakımından, sahulanın aksine yalnızca bir eğitim sorunu değil, daha çok yapısal bir sorundu. Toplum yapısı böyle değişmeliydi ki, özgürlüklerden ve özellikle ekonomik haklardan yararlanacak olanlar yeni ekonomik güçler edinebilsinler ve bunları kullanarak özgürlüklerine sahip çıkabilsinler. Ama, ne Anayasanın temel felsefesine inanmayan iktidarlar bunu sağlayacak yapısal reformlara el attı, ne de yargı organları bunların yapılmasını kolaylaştırıcı yorumlar oluşturdu. Öte yandan, çok büyük sıkıntılara katlanmaksızın başkalarının yapmış bir Anayasayla yeni haklara ve özgürlüklere sahip kılınanlar da ellerindeki nimetin devletle ve kamuyla olan ilişkisini sezemediler. Alınları dökmeyen mirasa konmuşların sorumluluğu onlarda da görüldü.

Şimdi, 1982 Anayasasıyla sorun tersine dönmüştür.

Otoriteyle özgürlük arasındaki ilişkide otoritenin ağır bastığı bir düzende bu kez otoriteyi kullananlardan özel bir bilinç ve sorumluluk istaniftedir. Daha doğrusu istemesi gerekir. Otoritenin doğru kullanılmasi demek, sağlıklı toplumun muhtak olduğu yaaması gereken dengelerin oluşturulması, bunları sağlayacak yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi, daha çok dengeyi sağlayacak önlemler yerine ekonomik ve sosyal yapıyı güçlendirecek politikaların uygulanması demektir. Otorite, dengeyi öbür yanını yani özgürlük yanını düşünmeden, hatta onun sayısından yararlanarak, kendi tarafında başka ağırlıklar yaratmayacak bir biçimde kullanılmırsa, 1982 Anayasası da, 1961 Anayasası gibi çöker.

İkisini birleştiren nokta budur: İkisi de kullanılış tarzlarına göre çöken ya da yaşayabilecek olan anayasalardır.